

Bár a magyarországi dialektológia különböző kutatóműhelyeiben a magyar nyelv területi változataiból – a technikai eszközök fejlődésének köszönhetően – egyre nagyobb beszélt nyelvi anyag halmozódott fel, a sztenderdhez közeli (köznyelvi) változatok, stílusok és regiszterek korpuszalapú vizsgálata hazánkban igen rövid múltra tekint vissza. Voltaképpen két tudományos műhely volt az, amelyik eltérő elméleti és módszertani elvekre építve, különböző kérdésfelvetésekkel ugyan, mégis felvállalta a magyar beszélt nyelv rendszerszerű, jelentős méretű korpuszon nyugvó vizsgálatát: az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszéke, illetőleg az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya.

A Mai Magyar Nyelvi Tanszék a hetvenes évek elején, a téma iránti nemzetközi érdeklődés élénkülésével közel egy időben kezdte meg a beszélt nyelv kutatását. A 70-es évektől jelentős mennyiségű hanganyagot gyűjtött a kötetlen, spontán társalgástól a gondozott szónoki beszédig, számos beszédműfajt és szövegtípust felölelve. A korábbi technikai berendezések csak a tekercses és szalagos magnetofonon való rögzítést tették lehetővé, számítógép hiányában pedig a beszédminták leírása csak írógéppel volt lehetséges. A gyűjtött anyag az első (s talán egyetlen), a magyar beszéd műfajait a hetvenes évektől felölelő gyűjtemény, s éppen ezért nyelvi „kordokumentumnak”, egy korszak nyelvi lenyomatának is tekinthető.

A projekt célja kettős volt.

1. Korpuszépítés. Hangarchívum és szövegarchívum létrehozása.

1.1. Az 1970-es évektől kezdve folyamatosan gyűjtött beszélt nyelvi anyag megmentése: rendezése, digitalizálása, egy részének lejegyzése és CD-re rögzítése.

1.2. A már meglevő korpuszban szereplő beszédműfajok és diskurzustípusok új, mai beszédmintákkal való kiegészítése, digitalizálása, a korpusz egy részének lejegyzése és CD-re írása.

2. A beszélt nyelvi korpusz alapján olyan vizsgálatok végzése, melyek gazdagítják a magyar beszélt nyelv szerkezetére, az írott nyelvtől való eltéréseire, a beszédgrammatikára, a diskurzus szabályokra, valamint általában a grammatikára vonatkozó eddigi tudományos ismereteinket.

Eredmények

1. Korpuszépítés

Összesen 247 óra 11 percnyi hanganyagot gyűjtöttünk és digitalizáltunk. Ebből leírtunk (CD-re) 112 óra 44 percnyi szöveget.

A beszélt nyelvi korpusz (CD-k, előzmények: tekercsek, kazetták, kéziratos lejegyzések stb.) megtalálható az ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszékén (1088 Budapest VIII. Múzeum krt. 4/a), a 224-es szobában a Nyelvtudományi és Finnugor Intézet könyvtára által E 1–32. számmal katalogizált dobozokban.

A korpuszt alkotó diskurzustípusok, beszédműfajok

A hangfelvételek között szerepelnek tervezett és tervezetlen beszédek (pl. egyetemi előadás – spontán baráti beszélgetés), dialogikus és monologikus, narratív szövegek (pl. iskolai órák – papi prédikáció), különböző kommunikációs médiumok, mint a közvetlen személyközi interakciók (pl. interjú, tudományos vita, bizottsági ülések), illetőleg televízióból, rádióból nyert felvételek, telefonbeszélgetések. A szövegminták formalitásfokuk, stílusjegyeik alapján is összemérhetők. A gyűjtött korpusz az alábbi diskurzustípusokat, szövegmintákat tartalmazza.

a) Közvetlen személyközi kommunikáció: egyházi szövegek (papi prédikáció), egyetemi előadás, szakmai bizottsági ülés, osztálytermi diskurzus, terápiás diskurzus, interjú, spontán beszélgetés (két- és többszereplős).

b) Televízió (közszolgálati és kereskedelmi csatornák): stúdióbeszélgetés (önálló, tervezett), stúdióbeszélgetés (tervezetlen).

c) Rádió (közszolgálati és kereskedelmi adók): rádióbeszélgetés közéleti személyiséggel, rádióbeszélgetés a mindennapokról, rádióinterjú, többszereplős élő vitaműsor).

A korpusz legfontosabb adatai

a) Leírt (digitalizált) hanganyagok

01 CD	Városunk köznyelvi ejtése (1967.)	11:01
02 CD	Hallgatók által készített riportok (1975–1976.)	12:49
06 CD	Spontán beszédanyag (1976., illetve egy beszélgetés: 1988.)	5:15
07 CD	Egyetemi előadások (1976–1978.)	8:35
08 CD/a	Vegyes beszédek (1974–1976.)	1:08
08 CD/b	Evangelizációk (2007.)	4:26
08 CD/c	Evangelizációk (2007.)	10:29
09 CD	Tanórai felvételek (1983–1984.)	6:33
12 CD	A Helyesírási Bizottság ülése (1983. október 10.)	1:02
14 CD	Témabizottsági ülések (1983., 1984.)	11:03
18 CD/a	A Magyar Nyelvi Bizottság ülése (2000. május 22.)	1:49
19 CD/a	A Magyar Nyelvi Bizottság ülése (2005. február 8.)	1:36
20 CD/a	A Magyar Nyelvi Bizottság ülései (2007. február 20.)	1:58
	(2007. október 18.)	2:10
20 CD/b	(2007. nov. 20.)	2:00
21 CD	Iskolai órák (videofelvételek)	25:53
22 CD	Interjúk neves emberekkel (2007.)	4:57
Összesen		112:44 óra

b) A leírt változat nincs digitalizálva (írógéppel készült)

03 CD	Rádióriportok (a 70-es évek közepe)	11:57
04 CD	Rádióriportok (1973–1974.)	9:40
05 CD	Tévériportok (1975–1976.)	9:44
07 CD/b	(Egyetemi világirodalmi előadás, a 70-es évek közepe)	2:30

Összesen **33:51 óra**

**c) Digitalizált hangfelvételek
(leírás nélkül)**

10 CD	Szaknyelvi konferencia (1992.)	7:42
11 CD	Témabizottsági ülések (1983., 1984.) (ebből használható felvétel: A 4. és B 1. sáv)	1:50
12 CD	A Helyesírási Bizottsági ülései 1983.	12: 31
13 CD	A Helyesírási Bizottsági ülései 1984.	9:10
14 CD	Témabizottsági ülés (1982. vagy 1983.)	2:06
15 CD/a	A Helyesírási Bizottsági ülése (1980.)	1:06
15 CD/b	A Helyesírási Bizottság ülése. (1987. november 9.)	2:10
16. CD	A Magyar Nyelvi Bizottság ülései (1993–1995.)	13:37
17 CD	A Magyar Nyelvi Bizottság ülései (1996–1998.)	6:09
18 CD/a	A Magyar Nyelvi Bizottság ülései (2000–2003.)	9:46
18 CD/b	A Magyar Nyelvi Bizottság ülése (2001. november 21.)	0:32
19 CD	A Magyar Nyelvi Bizottság ülései (2004–2005.)	9:63
20 CD/b	A Magyar Nyelvi Bizottság ülései (2007. október 10 – 2009. január 27.)	15:52
23 CD	Protetikai előadások (1986.)	1:27
24 CD	Vegyes anyagok (páciensek elmesélik a betegségük történetét, beszélgetés; 90-es évek)	1:05
25 CD	DVD-n rögzített videós anyagok	
	Országos szónokverseny (1999.)	3:19
	Egyetemi előadás (a 70-es évek vége)	2:52

Összesen

100:36 óra

A meglevő hanganyaggal kapcsolatban nehézséget jelentett számunkra, hogy a tanszék költözése során a korábban gyűjtött anyag szalagjai, tekercsei összekeveredtek, a tekercsekről és a kazettákról sok cédula lehullott, így az első feladatunk a meglevő anyagok azonosítása, aktivitástípusok, beszédműfajok és stílusok szerinti rendezése és digitalizálása volt. Először számítógépes szakemberrel próbálkoztunk, de kiderült, hogy a digitalizálást is csak magunk tudjuk végezni, különben különféle anyagok kerülhetnek egymás mellé. Ezután került sor az anyag egy részének diskurzushű leírására és CD-n való rögzítésére.

A szöveghű átiratok a beszédnek csak a legalapvetőbb sajátosságait tükrözik, mint a beszédfordulókra való tagolás, fordulóváltás, átfedő beszéd, háttércsatorna-jelzések, hezitálás, önkorrekción vagy rossz kezdés.

A már kialakított fő típusokhoz a projektumban részt vevő kutatók, illetve az egyetemi gyakornokok és PhD-hallgatók segítségével megközelítőleg azonos mennyiségű (100 órányi) hangfelvételt készítettünk, digitalizáltunk, egy részét leírtuk és rögzítettünk CD-n, illetve DVD-n.

Elsősorban olyan felvételeket kívántunk készíteni, amelyek a már meglevő korpuszban szereplő beszédműfajokat és diskurzustípusokat új, mai beszédmintákkal egészítik ki. Noha

nem törekedhetünk a statisztikai értelemben vett reprezentativitásra, a harminc, húsz vagy akár a tíz évvel korábbi és a mai felvételek összevető elemzése lehetővé teszi, hogy – kvalitatív módszerekkel, valóságos időben (vö. látszólagos idő, Labov 1972) érthessünk tetten jó néhány, a lexikont, a nyelvi rendszert, valamint a pragmatikai és diszkurzív szabályokat együtt vagy külön-külön érintő nyelvi változást.

Az anyag elemzése során a legértékesebbnek a spontán beszélgetések, valamint a bizottsági ülések és a tanórák anyagai bizonyultak. Az utóbbi két típusnál érezhető, hogy a résztvevők szinte nem vettek tudomást a magnetofon jelenlétéről, s a viták hűen tükrözik a spontán beszéd tulajdonságait. A bizottsági ülések anyaga azért is igen érdekes, mivel a résztvevők egy része több mint 25 éven keresztül azonos, s így ezek az anyagok a korral járó nyelvi változások megfigyelésére is igen alkalmasak.

2. A kutatás tervezése során sokféle lehetőséget vázoltunk fel, ezeket azonban nem mind használtuk ki (pl. szociolingvisztikai kutatás), más területeken azonban több eredmény született a vártnál, pl. a tanári beszéd vizsgálata, a beszélt nyelv grammatikája (de általában a grammatika is), a számítógépes kommunikáció, a beszélt nyelv történeti kutatása. Részletesebben: a következő témákban folytak kutatások: a névmások, a módosítószók, a kérdő mondatok, az értelmezős szerkezetek, a figura etymologicák, a mondat szerves és szervetlen részei, a tanári beszéd, az internetes kommunikáció, a beszélt nyelv történeti kutatása.

A tudományos eredmények egy részét a 2008 november 11–12-én a funkciós nyelvészeti műhellyel közösen megrendezett Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban című konferencián ismertettük. A konferencia anyaga 2009 februárjában megjelent 372 oldal terjedelemben.

A Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban (DiAGram2008) címmel meghirdetett konferencia fő szakmai céljai – amelyek természetszerűleg a kötetre is érvényesek – a felhívás alapján a következőképpen fogalmazhatók meg. A grammatika fogalma az elmúlt három-négy évtizedben gyökeresen átalakult a nyelvtudományban. Mind a hagyományos nyelvtan, mind a formális nyelvtan a magában álló teljes mondat (sentence) leírására törekedett. A funkcionális és kognitív irányzatok kidolgozásával, továbbá a diskurzus közegének és a korpuszadatoknak a bevonásával a grammatika különböző területei (fonetika/fonológia, morfológia, szintaxis, szemantika, pragmatika) a beszélt nyelvi jellemzőknek egyre nagyobb szerepet tulajdonítanak. Ez az elméleti és módszertani változás alapvetően megváltoztatta a mondat leírási feltételeit. A konferenciának az volt a célja, hogy az előadásokkal bemutassa az elméleti és módszertani kihívások eddigi eredményeit, az új típusú korpusz- és diskurzusadatokkal tovább árnyalja a grammatika kategóriáit, és termékeny vitára készítessen. A konferencia nyitott volt a különböző elméleti irányzatok előtt, hiszen a nyelvtan leírásának új kérdésirányait kívánta felderíteni.

A kétnapos, párhuzamos szekciókkal működő, élénk szakmai beszélgetésekkel és vitákkal jellemezhető konferencia négy nagyobb téma köré szerveződött. E témák alapján tagolódnak a kötetben szereplő tanulmányok is. A Beszélt nyelvi tényezők a grammatikában című fejezet a maga tíz tanulmányával a spontán társalgások egyes grammatikai jellemzőit teszi vizsgálat tárgyává, ahol több esetben kiemelt problémaként jelennek meg a spontán beszéd hangzó oldalának sajátosságai is. A Grammatikai modellek, grammatikai szempontok, grammatikai jelenségek című fejezet ugyancsak tíz tanulmányt tartalmaz, amelyekben bizonyos elméleti, módszertani, sőt tudománytörténeti kérdések fogalmazódnak meg. Olyan kérdések, amelyek a grammatikai jelenségek funkcionális, illetve formális modellálásának, leíró, illetve történeti megközelítésének, valamint a korpuszalapú adatolásnak a lehetőségeivel függnek össze. A Szemantikai szerkezetek a mondatban és a diskurzusban című fejezetben található tizenegy tanulmányt az köti össze, hogy a grammatikai egységek (bizonyos lexikai

elemek és/vagy szintaktikai szerkezetek) működésének vizsgálata során hangsúlyozottan kérdeznék rá azoknak a jelentésképzésben betöltött szerepére, és ezt legtöbb esetben – bár nem kizárólagosan – funkcionális kognitív szemantikai keretben teszik. A Grammatikai egységek a pragmatika és a diskurzuselemzés nézőpontjából című fejezet nyolc tanulmányát az jellemzi, hogy a nyelvi tevékenységnek közeget adó diskurzusok vizsgálatából indulnak ki, a vizsgált grammatikai egységeket a diskurzuselemzések tapasztalatait hasznosítva, illetve határozott pragmatikai szempontokat érvényesítve, pragmatikaelméleti kérdéseket is artikulálva közelítik meg.

A kötet tartalomjegyzéke:

Előszó

I. BESZÉLT NYELVI TÉNYEZŐK A GRAMMATIKÁBAN

KESZLER BORBÁLA

Kérdés- és felelet típusok a spontán beszédben

MARKÓ ALEXANDRA

Eldöntendő kérdések a spontán beszédben

BALOGH JUDIT

Az értelmező előfordulása a beszélt nyelvben

GÓSY MÁRIA – HORVÁTH VIKTÓRIA

Hogyan tükrözi a kiejtés a nyelvi funkció változását?

GYARMATHY DOROTTYA – GÓSY MÁRIA – HORVÁTH VIKTÓRIA

A rejtett és a felszíni önmonitorozás temporális jellemzői

BÓNA JUDIT

Grammatikai hibák a spontán beszédben

VÁRADI VIOLA

A spontán beszéd mondatai a műfajok és az életkor tekintetében

BATA SAROLTA – GRÁCZI TEKLA ETELKA

A beszédpartner életkorának hatása a beszéd szupraszegmentális jellegzetességeire

BEKE ANDRÁS

A beszélő hangtartományának vizsgálata (Néhány statisztikai jellemző az alapfrekvencia-eloszlásról)

SZATHMÁRI ISTVÁN

A beszélt nyelv a funkcionális stilisztikában

II. GRAMMATIKAI MODELLEK, GRAMMATIKAI SZEMPONTOK, GRAMMATIKAI JELENSÉGEK

BÉKÉSI IMRE

A márpedig kötőszó helyzetei és szerepei

LADÁNYI MÁRIA

Az „asszony-nadrág-effektus” avagy a szóképzési morfológia szerepe *A test angyala* c. mű karakteralkotásában

T. SOMOGYI MAGDA

A morfológiai leírás korlátai a toldalékelemzésben

IMRÉNYI ANDRÁS

Logikus-e a magyar nyelv?

KUGLER NÓRA

A módosítószók funkcionális megközelítése (Miért hangsúlytalanok a módosítószók, vagy miért nem?)

WÉBER KATALIN

Beszéd hangról hangra: mentális fonotéka

HAADER LEA

Beszélt nyelvi jelenségek megismerésének lehetőségei régebbi nyelvtörténeti korokban

HORVÁTH LÁSZLÓ

Egy XIX. századi drámakorpusz vallomása a felszólító igealakok kettősségéről

BALÁZS GÉZA

A helyzetmondat interdiszciplináris megközelítése – korpuszvizsgálat alapján

LŐRINCZI RÉKA

Előzményekről, reneszánsz grammatikákról, folytatásról

III. SZEMANTIKAI SZERKEZETEK A MONDATBAN ÉS A DISKURZUSBAN

TOLCSVAI NAGY GÁBOR

A segédige + ige(név) szerkezet szemantikája

PAPP KORNÉLIA

Melléknévi konstrukciók fogalomintegrációs és geometrikus modellben

PETHŐ JÓZSEF

Szintaktikai és szemantikai szerkezetek a reklámszlogenekben

NAGY L. JÁNOS

Weöres-versek dialógusairól

LACZKÓ KRISZTINA

Emez emitt, amaz amott: pontosan hol is?

RAÁTZ JUDIT

A tér kifejezőeszközei általános iskolás diákok írásbeli szövegalkotásaiban

EÖRY VILMA

Az időhatározó-szók a kontextusban és a szótárban (Az intrinzikus és a deiktikus viszonyítás)

SÓLYOM RÉKA

Napjaink neologizmusainak mondatbeli értelmezése

KISS SÁNDOR

A parafrázis a mondat és a diskurzus nyelvtanában

Cs. JÓNÁS ERZSÉBET

Az aktuális tagolás témafejlődése mint szövegszervező és szemantikai elem a dialógusban

MODRIÁN-HORVÁTH BERNADETT

Alany- és topikprominencia az írott és beszélt nyelvben

IV. GRAMMATIKAI EGYSÉGEK A PRAGMATIKA ÉS A DISKURZUSELEMZÉS NÉZŐPONTJÁBÓL

DÉR CSILLA ILONA

Mik is a diskurzusjelölők?

SCHIRM ANITA

Partikula és/vagy diskurzusjelölő?

DÖMÖTÖR ADRIENNE

Idézőjelben mondom

ANTALNÉ SZABÓ ÁGNES

A tanári instrukciók grammatikája

KUNA ÁGNES

Az instrukció funkcionális pragmatikai vizsgálata a 17. századi orvosi receptekben

KABÁN ANNAMÁRIA

A mondat a pragmatika és a diskurzuselemzés nézőpontjából

HÁMORI ÁGNES

Beszédaktusok „újrátöltve”

TÁTRAI SZILÁRD

A megnyilatkozás fogalmának perspektivikus értelmezése felé

A konferenciaköteten kívül eddig 2 könyv, 6 cikk, és egy PhD-disszertáció készült el. A konferencia-előadásokon kívül még három olyan előadást tartottak a kutatócsoport tagjai, melyek eddig még nem jelentek meg publikáció formájában.

A könyvek néhány jellemzője.

a) Laczkó Krisztina: A magyar névmási rendszer – nyelvtan és funkció

A kötet a névmási szófaji osztály összegző vizsgálatát végezte el, kétféle nézőpontból. Egyrészt a hagyományos leíró grammatika keretében és módszereivel, a formából kiindulva, a nyelvtani funkció hozzárendelésével járja körül a névmások grammatikai jellemzőit, elsősorban a morfológiai és a szintaktikai viselkedést, a szófajiság alapkérdéseit. Másrészt megkísérli a nyelvi funkcionálás felől is (részlegesen alkalmazva a funkcionális nyelvtan szemléletét) jellemezni ezt a szóosztályt. Ebben a részben a deixis és a koreferencia műveletének, valamint új terminussal élve a halmazreferenciának a jellegzetességei kerülnek előtérbe. Minthogy a nyelvi funkcionálás erre a szóosztályra vonatkoztatva nem kis mértékben a beszélt nyelviséghez kötődik, a vizsgálathoz a könyv alapvetően a beszélt nyelvi kutatócsoport beszélt nyelvi kutatásait vette alapul, felhasználva a kutatás beszélt nyelvi korpuszát.

b) Antalné Szabó Ágnes: A tanári beszéd empirikus kutatások tükrében

A könyv a társalgáselemzés elméleti keretére építve a tanári kommunikációval kapcsolatos empirikus vizsgálatok eredményeit mutatja be és értelmezi. A bevezető fejezet kitér a videós órákból álló nagyszámú korpusz vizsgálatának korlátaira és nehézségeire: az élőnyelvi szövegek, a tanári megnyilatkozások elhatárolásának és a transzkripciónak a kérdéseire. Külön fejezet foglalkozik a tantermi kommunikáció sajátosságaival és a tanórai kommunikáció résztvevőinek a kommunikációban betöltött szerepével. A könyv összefoglalja a tanári kommunikációt meghatározó fontosabb személyi és dologi tényezőket, egy másik rész – óralátogatási jegyzőkönyvek elemzése alapján – a pedagógus által alkalmazott tanítási módszereknek és munkaformáknak, valamint a tanári kommunikációnak az összefüggéseit kutatja. A könyv röviden taglalja a tanári beszéd kultúra főbb összetevőit, a tanári megnyilatkozástípusok és a beszédaktusok kapcsolatát. A további fejezetek a tanári kérdés, a tanári instrukció és a tanár értékelő megnyilatkozásainak a típusait, főbb jellemzőit empirikus vizsgálatokra építve. Mindhárom témakörrel összefügg az az elemzés, amely az ismétlés funkcióját tárja fel a tanári kommunikációban. A könyv a vizsgálatok fontosabb tanulságainak a megfogalmazásával és a további kutatásokra való előretekinéssel zárul.

A pályázat eredményeinek hasznosíthatósága

A kutatás eredményeképpen létrehozott hangarchívum és leírt szöveganyag az elmúlt több mint harminc év magyar nyelvhasználatának lenyomataként része lesz kulturális örökségünknek. Az archívum felhasználható mondatfonetikai, beszédgrammatikai (sőt általában grammatikai), szociolingvisztikai és diskurzusvizsgálatokra. Az adatok megerősíthetnek, esetleg megkérdőjelezhetnek korábbi megállapításokat, és új szempontokat is vethetnek fel.

A kutatás eredményei emellett számos tekintetben gyakorlati, szélesebb társadalmi hasznot is hozhatnak, ugyanis hasznosíthatók az anyanyelvoktatásban, segítséget nyújthatnak a beszédértés és a kommunikációkészség fejlesztésében, valamint a fogalmazástanításban is.

A kutatás a pályázat lezárulásával nem fejeződött be. Folyik a további korpuszgyűjtés, a hanganyag lejegyzése és a korpuszelemzés. (Csak a közeljövőben újabb négy közlemény megjelenése várható.)